

Kvarner u starijem željeznom dobu sjevernog Jadrana

Kvarner in the Early Iron Age of the northern Adriatic

Martina BLEČIĆ KAVUR

Izvlaček

[*Kvarner v času železne dobe severnega Jadrana*] V starejši železni dobi severnega Jadrana je poleg Istre imel posebno mesto tudi Kvarner. Njegovo vlogo in pomen v komunikacijah in kroženju blaga v tistem času nakazujejo starejše in novejša raziskave. Čeprav so se v zadnjih dveh desetletjih izvajale predvsem zaščitne arheološke raziskave, je bilo poleg posameznih najdb zbrano veliko novega gradiva, nekaj tudi povsem nepričakovanega. V članku je predstavljen kratek pregled raziskovalcev in stanja raziskav, opisane so reprezentativne ostaline materialne kulture ter pomembnejše najnovije najdbe, ki omogočajo obravnavo kvarnerske skupnosti v novi luči, zlasti v konkretniji povezavi s sosednjimi, a tudi oddaljenimi kulturnimi skupnostmi od Alp do Jadrana in od Apeninov do Balkana.

Ključne besede: Severni Jadran; kvarnerska skupina; starejša železna doba; materialna kultura; prestižni predmeti; kulturni stiki

Abstract

In the Early Iron Age of the northern Adriatic and Istria, Kvarner also had a special place. Its role and importance in communications and the circulation of goods are indicated by older and more recent research. Although mainly protective archaeological research has been carried out in the previous two decades, in addition to individual finds, a large amount of new material has been collected, some of which was utterly unexpected. This article presents a brief overview of researchers and the state of research, then representative material culture and important recent finds that allow us to treat the Kvarner community in a new light, especially in more concrete connection with neighbouring, but also distant cultural communities from the Alps to the Adriatic and the Apennines to the Balkans.

Keywords: Northern Adriatic; Kvarner group; Iron Age; material culture; prestigious goods; cultural contact

KVARNER U POSLJEDNJEM TISUĆLJEČU STARE ERE

Na specifičnom prostoru, raskrižja četiriju važnih plovidbenih pravaca sjevernog dijela istočnog jadranskoga priobalja smjestilo se *Marre quaternarium*, današnji Kvarner (Quarnaro, Carnaro). Kvarner predstavlja veliki zaljev koji se prostire između velebitske i istarske obale, te dominantnog Riječkog zaljeva između kojih je “arhipelag” velikih i međusobno povezanih otoka

Cres, Lošinj, Krk, Rab i Pag (*sl. 1*).¹ Sam položaj, na duboko uvučenoj točki Jadranskog mora unutar europskog kopna, od praskozorja je naše prošlosti omogućavao prožimanje plovidbenih putova i kopnenih komunikacija, a time i spoj mediteranskog i kontinentalnog kulturnog područja. Riječ je dakle o heterogenom prostoru koji se poput lagune rasplinjava na svojim krajevima i stapa s

¹ Stražičić 1996, 38, 40–41; Duplančić Leder, Ujević, Čala 2004, 6–31; Favro, Saganić 2007, 61–62.

drugim, susjednim ekološkim i kulturnim miljeima. S tako jedinstvenim zemljopisnim kompleksom i izuzetnim prirodnim ekosustavom, brojnih manjih otoka i hridi, zaštićenih uvala i kanala, s plitkim i toplim morem, izobiljem pitke vode te s blagom sredozemnom klimom bili su ponuđeni osnovni preduvjeti za razvoj života i njegovo neprekinuto trajanje.²

Uvod u željezno doba Kvarnera može započeti veličanstveno, kako i priliči tome mjestu pod suncem – s čarobnom Medejom i njezinim Argonautima, s mitskim grčkim moreplovcima koji su, ako je vjerovati antičkim povijesnim izvorima i njihovim interpretacijama, dio avantura doživjeli upravo na otocima Cres–Lošinj.³ Iz te poetske i semantičke perspektive možemo barem djelomice sagledati daleku prošlost posljednjeg tisućljeća stare ere. Naime, danas pouzdano znamo kako je život tadanjih ljudi bio izvjesno rascvjetan i izuzetno dinamičan, a tek blijeđi odraz te “slike svijeta” slijedimo u arheološkim izvorima koji su, unatoč opsegom relativno malih i većinom zaštitnih arheoloških istraživanja, ostavili izniman trag. Ipak, i ti su nam rezultati omogućili da saberemo mnoga saznanja kako su u to vrijeme nastanjivana i formirana mnogobrojna naselja na uzvisinama, tj. gradinama, iako su naseljavana i nizinska naselja, uz obalu ili na prevlakama. Gradinska su naselja u pravilu bila smještena na istaknutim uzvišenjima, s prostornom dosljednošću te s razvijenom mogućnosti brze i jednostavne međusobne komunikacije. Njihov karakter, funkcija i kontinuitet postojanja zapravo i dalje predstavljaju svojevrsnu nepoznanicu.⁴ Međutim, posebnu su važnost imala naselja većih razmjera koja su se i formirala u tzv. središta. Tu se uvršćuju naselja u Rijeci, Bakru, Senju i Sv. Jurju, Krku i Baški na otoku Krku te posebno na Osoru na otoku Cresu i Nezakciju na istarskoj istočnoj obali (*sl. 1*). Premda se kontinuitet njihova naseljavanja slijedi od (kasnog) brončanog doba, najviše ih se ipak ustanovljuje s početkom željeznoga doba, odnosno negdje u 10. st. pr. Kr. Budući da je ovdje mahom riječ o značajnijim položajima, većina ih je trajno nastanjivana sve do kraja te epohe. Pored naselja, ponajviše uz njihove ulaze i prilazne putove, nalazile su se nekropole i tu-

mulj, a pojedinačni grobovi u i izvan naselja svi su, srećom, znato bolje analizirani. Trenutačnim stanjem istraženosti priobalja i otoka razlikujemo nekropole na ravnom i one pod tumulima, kod kojih opet dijelimo pogrebne običaje skeletnim i paljevinskim načinom pokopavanja sve do mlađeg željeznog doba kada je prevladao skeletni ispruženi način pokopavanja.⁵ Iz njih baštinitimo veliku većinu materijalne kulture koja predstavlja okosnicu u rekonstruiranju načina onodobnog življenja i našeg poznavanja tog dijela povijesti Kvarnera kao vitalnog *topos* unutar dinamičnog koncepta povezanosti željeznodobnih kulturnih fenomena, pretpovijesne Europe i civilizacija sredozemnog juga.

RETROSPEKTIVA ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

O proteklom arheološkim istraživanjima na Kvarneru objavljene su iscrpne studije koje donose niz vrijednih i detaljnih podataka o aktivnostima raznih stručnjaka i amatera koji su, svaki na svoj način, “otvarali” poglavlja zaboravljene željeznodobne prošlosti.⁶ Kako na priobalnom tako i na otočnom dijelu istraživanja su se provodila od 19. stoljeća. No i u tom je aspektu Kvarner imao uistinu iznimnu konstelaciju. Naime, rascijepljen u dvije države, istočni dio kvarnerske regije bio je pod ingerencijom zagrebačkog Narodnog muzeja, a zapadni pod talijanskim i austrijskim institucijama. Tako su Kastavštinu, Grobinštinu, Vinodol i Podgorje istraživali zagrebački, a Rijeku, zapadni (istarski) obalni prostor te otoke, talijanski i austrijski arheolozi (*sl. 1*).⁷

Ukratko, pionirski radovi i prva sustavnija istraživanja provode Šime Ljubić i Josip Brunšmid iz zagrebačkog Narodnog muzeja, a od stranih valja istaknuti istraživačke napore Edvarda Nowotnya iz Arheološko-epigrafskog seminara Sveučilišta u Beču, Otta von Benndorfa, osnivača austrijskog arheološkog Instituta i Alfonza Müllnera, kustosa ljubljanskog muzeja. Podaci o onodobnim djelatnostima dostupni su uglavnom za iskopavanja u Osoru na otoku Cresu, zatim za Garicu, Punat i Bašku na otoku Krku, Kastav, riječke gradine i

² Blečić Kavur 2014a, 17–23; ead. 2015, 11–15.

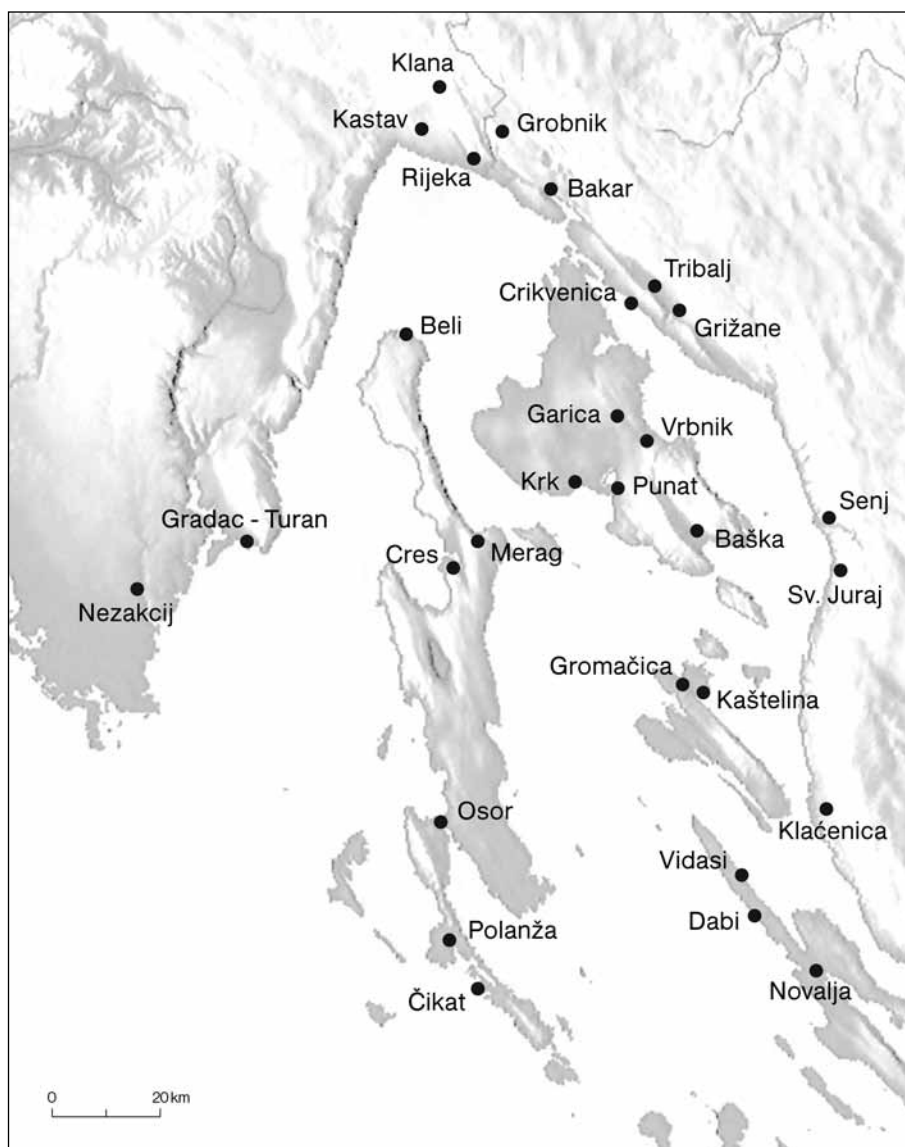
³ Mori 2008; cf. Katičić 1995, 72–75; Blečić Kavur 2015, 15–18.

⁴ Blečić Kavur 2015, 18–21; usp. Čučković 2017; Draganić et al. 2019.

⁵ Blečić Kavur 2010, 16–38, 392; ead. 2014a, 25–41, 152; ead. 2015, 57–59; Mihovilić 2013b.

⁶ Blečić Kavur 2014a, 25–41; ead. 2015, 25–38.

⁷ Blečić Kavur 2010, 25–26; ead. 2014a, 32–33; ead. 2015, 25–31.

Sl. 1: Zemljopisni položaj Kvarnera s istaknutim nalazištima iz starijeg željeznog doba.
Fig. 1: Geographical position of Kvarner with prominent sites from the Early Iron Age.

grobove, Grobnik, Bakar, Sv. Juraj, Novi Vinodolski i Klaćenicu kod Jablanca (sl. 1).

Početak i rana desetljeća 20. stoljeća obilježena su radom, istraživanjima i rezultatima koje je na prostoru Kvarnera realizirao tršćanski arheolog Carlo Marchesetti istražujući najvećim udjelom zapadni dio regije, osobito otoke Cres i Lošinj. Otok Krk privukao je ponovno pozornost "austrijske škole" Mihovila Abramića i Joszefa Szombathya. Na sjevernom je dijelu Kvarnera, Rijeku i zaleđe, potom istraživao i Raffaello Battaglia, profesor padovanskog sveučilišta.⁸

⁸ Mader 2004; 2005; 2006; Ćus-Rukonić 2005; Blečić Kavur 2010, 20–28; ead. 2014a, 29–35; ead. 2015, 28–31.

Do sredine 20. stoljeća situacija na terenu i izgled nalazišta, bio je osjetno drugačiji nego što se to danas može raspoznati. Istraživanja su bila na samim počecima bez većih i temeljitijih zahvata, usmjerena ponajviše na iskopavanja nekropola te relativno brzo i učinkovito prikupljanje materijalne građe za formiranje pojedinih zbirki.

Nakon Drugog svjetskog rata Kvarner istražuju ponajviše hrvatski istraživači od Vladimira Miroslavljevića, profesora zagrebačkog Sveučilišta, Borisa Bačića i Josipa Mladina, iz Arheološkog muzeja Istre u Puli pa sve do radova Šime Batovića, profesora zadarskog Filozofskog fakulteta, koji je Kvarner uključivao u korpus liburnske kulturne grupe željeznog doba i zaključio s prilično šturim

podatcima u sintezi *Praistorije jugoslavenskih zemalja* V 1987. godine.⁹

Istraživanja mjesnih arheologa, unatoč tomu, bila su aktivna i agilna pri čemu posebno mjesto pripada energičnom radu Radmile Matejčić, ondašnjem kustosu Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka i profesorici riječkog Sveučilišta koja je većinu nalazišta istraživala i objavljivala. Na njezin rad nadovezale su se aktivnosti Željke Cetinić i Ranka Staraca, iz istog muzeja. Veću znanstvenu pozornost u smislu analiziranja i interpretiranja materijalne kulture Kvarnera u svojim je brojnim radovima posvetila Dunja Glogović, iz Instituta za arheologiju u Zagrebu, koja je, uz radove Kristine Mihovilić, iz Arheološkog muzeja Istre u Puli, te Klare Buršić Matijašić, iz Sveučilišta u Puli, uspjela pomaknuti razumijevanje kvarnerske prošlosti izvan dotad postavljenih okvira. U novom mileniju, s novim istraživanjima i prikupljenim podatcima, realizirane su i nove sintetske studije koje su predstavile Kvarner u dopunjenoj ediciji i s potpuno novim perspektivama.¹⁰

EFEKTIVA REPREZENTATIVNE MATERIJALNE KULTURE

Različitost mjesne materijalne građe čini područje posebnim i jedinstvenim u univerzalnom krugu proizvodnje, optjecaja i pohrane, sa simboličkom vrijednošću koja je oduvijek bila složena i višeslojna. U svojevrstnoj znakovnoj reprezentaciji svijesti, mnijenja, postojanja i najrazličitijih oblika onodobne komunikacije, središnju ulogu u posredovanju upravo heterogenih društvenih identiteta i njihovih razmjera svakako su igrali predmeti.¹¹ Oslikavajući pojedine zajednice ljudi koje su primale te prilagođavale trendove svojim potrebama, shodno vlastitom prepoznatljivom ukusnu, obogaćivali su na taj način društvene međuodnose i "projekciju" života koja se očuvala u arheološkom nasljeđu željeznog doba čitavog prostora *Caput Adriae* pa tako i Kvarnera.

Predstaviti valja ponajprije one predmete materijalne kulture koji ističu pojedina mjesta u kvarnerskom ambijentu i samim time njihove korisnike kao pojedince jer su, na taj način, reprezentirali svoju užu i širu zajednicu. Količinom i različito-

šću izdvaja se zasad područje Rijeke, s okolnim Kastvom, Grobnikom i Bakrom, područje Krka i Baške, s gravitiranim crikveničkim i senjskim prostorom, odnosno područje Osora s otočnim arhipelagom,¹² dok je na zapadnoj strani osebujnu ulogu nedvojbeno imao histarski Nezakcij (*sl. I*).¹³ Tipološko-stilski i kronološki oslonac analiziranja te kulturnog interpretiranja građe upravo predstavlja atribut ukrasa odjeće i tijela, ponajviše igle, fibule i privjesci, zatim vojna oprema te uvezeno luksuzno posuđe. Oni nam izričito posvjedočuju o složeno izgrađenom značenjskom i simboličkom sustavu: samosvojno i jedinstveno, naspram uvezenog i univerzalnog. U potonjem se ističu importirani luksuzni i/ili prestižni predmeti, jer su bili obilježjem standarda sukladnog vrijednostima društvenog koncepta šireg kulturnog kruga.¹⁴

Nošnja i nakit najbolje je zastupljena građa toga prostora, koja je ujedno bila i najpodesnija za strukturiranje aktualne kronološke slike Kvarnera, počevši od polovine 10. pa sve do ranog 2. st. pr. Kr. kada, s intervencijama Rimljana nastupa nova povijesna epoha. Tipološko-stilska klasifikacija i kronološka determinacija različitih tipova igala i fibula u starijem željeznom dobu omogućili su okvirno postavljanje relativnih faza Kvarnera, a preostali dekorativan nakit poput narukvica, naušnica, brojnih privjesaka te drugih dijelova materijalne kulture upotpunili su tu sliku. Igle s diskastim i vazastim glavicama te one različitih varijanti koničnih glavica obilježavaju, uvjetno rečeno, prijelaz iz kasnog brončanog u željezno doba, tj. I.C i II. stupanj ranog starijeg željeznog doba. Mnogo varijanti višeglavih igala reprezentirale su već sljedeći III. stupanj kvarnerske regije.¹⁵ Nakon toga masovnije korištenje igala izlazi iz mode, jer su u upotrebi većinom bile fibule i to podjednako kod svih dobi i spolova. U prethodnim je studijama mnogo različitih fibula već bilo studioznije interpretirano,¹⁶ međutim njihov se broj kao i tipološki repertoar neprestano povećava.¹⁷ Nemalo je njih zastupljeno sa samo jednim primjerkom, a znatan dio predstavlja i neposredan uvoz iz okolnih gravitirajućih, ali i

¹² Blečić Kavur 2010, 392, 399; ead. 2014a, 154; ead. 2015.

¹³ Mihovilić 1996; ead. 2001a; ead. 2013a; vidjeti ovdje i članak K. Mihovilić o Istri u željeznom dobu.

¹⁴ Stevens 2007; Rebay-Salisbury 2016.

¹⁵ Blečić Kavur 2010, 102–114, 126–134, 152–158, sl. 278; ead. 2014a, 139–148, sl. 88.

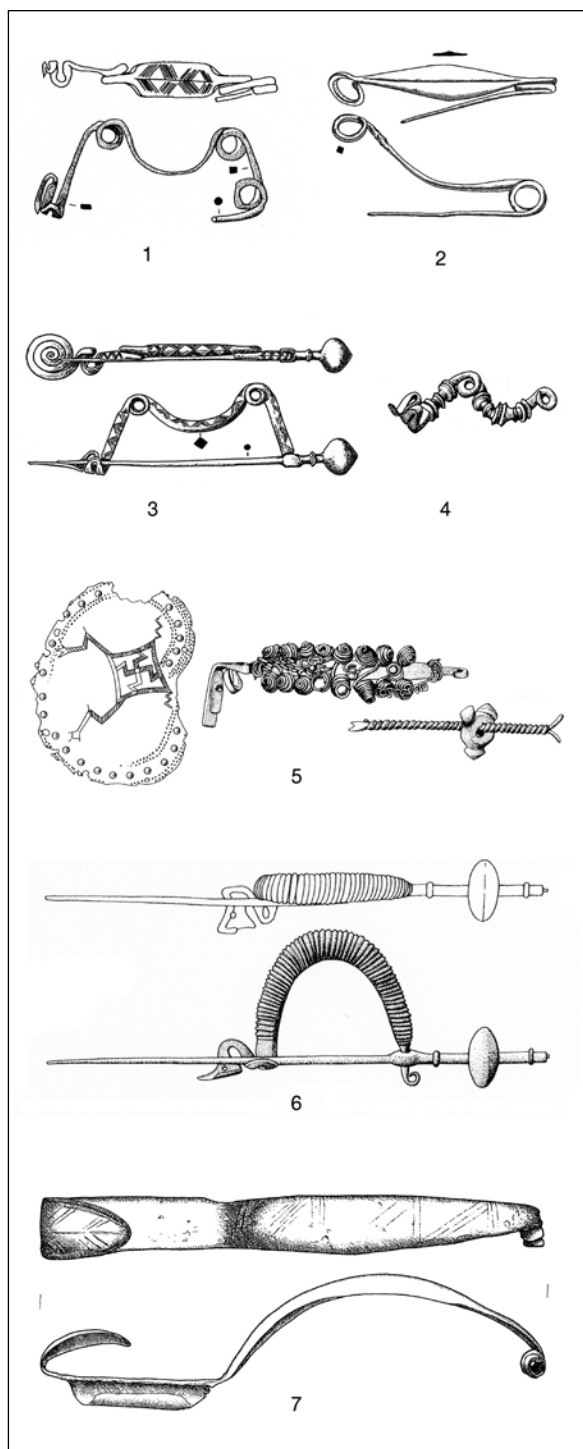
¹⁶ Glogović 2003, (sa starijom literaturom).

¹⁷ Blečić Kavur 2009; 2014a; 2015.

⁹ Batović 1987.

¹⁰ Za povijest istraživanja vidjeti kod Blečić Kavur 2010, 29–38; ead. 2014a, 35–41; ead. 2015, 31–38.

¹¹ Robb 2015.

Sl. 2: Izbor reprezentativnih fibula starijeg željeznog doba Kvarnera. M. = 1:2.

Fig. 2: Selection of representative Early Iron Age fibulae from Kvarner. Scale = 1:2.

- 1 Gradac – Turan (Glogović 2003, T. / Pl. 47: 354);
- 2 Novalja – Vidasi (Blečić Kavur 2014, sl. / Fig. 23: 40);
- 3 Grižane (Blečić Kavur 2014, T. / Pl. 3: 175);
- 4 Osor – Kavanela (Glogović 2003, T. / Pl. 47: 358);
- 5 Osor – Sv. Marija (Glogović 2003, T. / Pl. 45: 342);
- 6 Punat (Glogović 2003, T. / Pl. 46: 348);
- 7 Kastav – Veli Mišinac (Blečić 2002, T. / Pl. 7: 1.5.13).

udaljenih prostora, što svjedoči o uključenosti Kvarnera u kulturne dosege između Alpa i Apenina, Jadrana i Balkana. Međutim, upravo na Kvarneru od I.C stupnja kasnog brončanog doba, pa sve do mlađeg željeznog doba postoji i velika zbirka fibula s mjesnim oznakama koje su, po svemu sudeći, najvjerojatnije bile dio obrtničke proizvodnje te regije. U kronološkom slijedu starijeg željeznog doba ističu se tzv. zmijaste fibule, zatim fibule tipa Osor, te mlađe fibule tipa Baška, o kojima će biti nešto više riječi, a kao, uvjetno rečeno, ustrajna pojava svakako su bile različite inačice naočalastih fibula (sl. 2; 6: 1).¹⁸ Važno je naglasiti, kako je većina tih fibula nazvana upravo po kvarnerskim nalazištima, potencirajući time njihovu važnost u širim istovremenim kulturnim prožimanjima istih ili srodnih manifestacija.

Prvi oblik fibula poznat s prostora Kvarnera s ukupno 8 primjeraka zmijaste su fibule smatrane dijelom muške nošnje.¹⁹ Razlikuju se dva osnovna tipa, jednodijelni i dvodijelni, te čak četiri inačice (sl. 2: 1–4). Najznačajnije i prisutne u najvećem broju dvodijelne su zmijaste fibule kvarnerske varijante (I) sa sedlastim lukom, spiralnog završetka nožice i igle lukovičaste glavice (sl. 2: 3). Zbog određenih karakteristika, argumentirano im je pripisana mjesna proizvodnja pa će, pored uvoženih varijanti jednodijelnih zmijastih i dvodijelnih zmijastih fibula s rebrima (sl. 2: 1,2,4), Kvarner predstavljati kao jedinstven kulturni prostor u kontekstu istočnojadranskih kultura i u transjadranskim procesima druge polovine 10. i ranog 9. st. pr. Kr., odnosno I.C i prijelaza na II. stupanj kvarnerske relativno-kronološke sheme.²⁰

Slijede mlađe, ali ništa manje zanimljive fibule tipa Osor (sl. 2: 5,6). Kao i o zmijastim, tako su i o tim fibulama ispisane opsežne studije.²¹ Pa iako potječu samo s tri nalazišta, Osor, Krk i Punat, a ostali primjerci poznati su iz uže zadarske, tj. liburnske regije, najveća koncentracija zastupljena je upravo na Kvarneru i to u dvije inačice, varijante Osor (I) (sl. 2: 5) i varijante Krk (II) (sl. 2: 6). Riječ je o većim, raskošnim lučnim fibulama koje zapravo predstavljaju kompozitne fibule, jer se sastoje od dugačke igle, tordirane ili čak omotane

¹⁸ Glogović 2003, 23–35 (sa starijom literaturom); Blečić Kavur 2010, 134–137, 164–166; ead. 2014a, 105–106.

¹⁹ Glogović 2003, 45–49 (sa starijom literaturom); ead. 2015; Teržan 2009, 216–223.

²⁰ Blečić Kavur 2012; ead. 2014a; 120–129, sl. 71–72; 87.

²¹ Glogović 2003, 43–45 (sa starijom literaturom); Blečić Kavur 2010, 134–151; Kukoč 2013; Teržan 2013.

žicom, s glavom u obliku diska i s lukom koji je izdignut i naknadno spojen s iglom, opet dodatno ukrašen umetnutom spiralno namotanom žicom u obliku stožaste dugmadi te, eventualno, s pridodanom jantarnom perlom. Najznačajniji nalaz onaj je iz bogatog ženskog groba 6 iz tumula kod Sv. Marije na Osoru, jer je zasad uistinu jedini koji nam odražava status pokojnica koje su takve fibule mogle nositi.²²

Na osorskim je fibulama svakako osobit disk na kraju igle s dekorativnim i simboličko-semantičkim programom, a upravo osorski primjerci fibula varijante Osor (I), s ukupno 10 primjeraka, pokazuju kako je on bio estetski raznovrstan a ikonografski složen, te time dominantniji u odnosu na liburnske primjerke. Razliku čini i jantarna perla koja je kod osorskih primjeraka poligonalna, a kod liburnskih okrugla. Svojestven mjesni izričaj u oblikovanju nošnje, razvijen u djelovanju jednog znakovnog/simboličkog sustava na drugi, tj. preuzetih dijelova nakita iz šireg jadranskog bazena u vrijeme II. kvarnerskog stupnja ranog starijeg željeznog doba, time je iznova i nedvojbeno izražen.²³ Naposljetku, čini se opravdanim pretpostaviti mogućnost postojanja više radionica ili obrtničkih "ateljea" koji su proizvodili takve fibule, od kojih je jedan neosporno morao postojati u samom Osoru, a tome u prilog svjedočit će npr. kako nalazi neobrađenog jantara (sl. 3), tako i noviji nalazi tipičnih poligonalnih perli (sl. 6: 2).²⁴

Uz sve veći opticaj malih, jednodijelnih lijevanih fibula, već od kasnog 7., a osobito od tijeka 6. st. pr. Kr. na prostoru Kvarnera, Dalmacije i njihova neposrednog japodskog zaleđa, možemo slijediti korištenje nove fibule, tzv. fibule tipa Baška (sl. 2: 7). Prema tehnološkim osobitostima, u odnosu na dosadašnje tri varijante i njezine inačice,²⁵ razlikuje se sada čak pet varijanti koje se, s obzirom na shemu, masivnost i ukrašnost, dijele u nekoliko podvarijanati.²⁶ Prikupljenim novim podatcima općenita karta rasprostiranja tog tipa fibule nadopunjena je, ponajviše za očekivana nalazišta na području Liburnije gdje je i inače bila najbrojnije zastupljena, gdje je možda kao regionalni produkt evoluirala od nekih starijih ili srodnih tipova fibula, ali gdje se sigurno proizvodila i razvijala

Sl. 3: Osor. Neobrađeni ulomci jantara (Lošinjski muzej).
Fig. 3: Osor. Raw fragments of amber (Lošinjski muzej).

sve do konačnih, baroknih oblika u vrijeme tzv. srebrnog horizonta 3. st. pr. Kr. Prema sjevernijim područjima njezina se zastupljenost smanjuje i tu unatoč novim istraživanjima i objavama nije došlo do osjetnijih i značajnijih promjena. Pridružiti im svakako valja novije nalaze iz istraživanja Osora.²⁷ Za kvarnersku je regiju najznačajnija varijanta 4 fibula tipa Baška, koju odlikuju veće dimenzije fibula izrađenih lijevanjem i kovanjem, dorade-nih urezivanjem, tremoliranjem i žigosanjem, koje ponekad mogu biti izrađene i od srebra (sl. 2: 7). Zbog jednostavnosti izradbe preživjele su dugo vremena u optjecanju. Budući je ta varijanta pripadala tom tzv. "sjevernijem krugu", odnosno radioničkim centrima koji su mogli djelovati na prostoru kvarnerskog ili japodskog prostora, to može ujedno biti i jedno od tumačenja zašto upravo tu varijantu nalazimo kvantitativnije predstavljenu u odnosu na ostale inačice. Vremenski se stoga usklađuju u razdoblje horizonta kraja 5. i 4. st., s mogućnošću korištenja sve do 3. st. pr. Kr., tj. do pojave fibula srednjolatenske sheme i općenito građe koja odražava posve drugačije značajke već mlađeg željeznog doba.²⁸

Naoružanje je na Kvarneru brojnošću znatno manje zastupljeno i većinom se predstavljalo nalazima iz dva groba, onog iz Gromačice na otoku Rabu i iz Šinigoja na otoku Krku. Donedavno se o drugim predmetima vojničke opreme uopće nije raspolagalo. Međutim, u posljednja dva desetljeća okolnosti su se korjenito promijenile. Trenutnim

²² Mladin 1960, 221–222, t. 11; Glogović 2003, 44–45; Blečić Kavur 2010, 145, sl. 93; 94: 1; 95; Teržan 2013, t. 1.

²³ Blečić Kavur 2010, 141, 144–149, sl. 94–95.

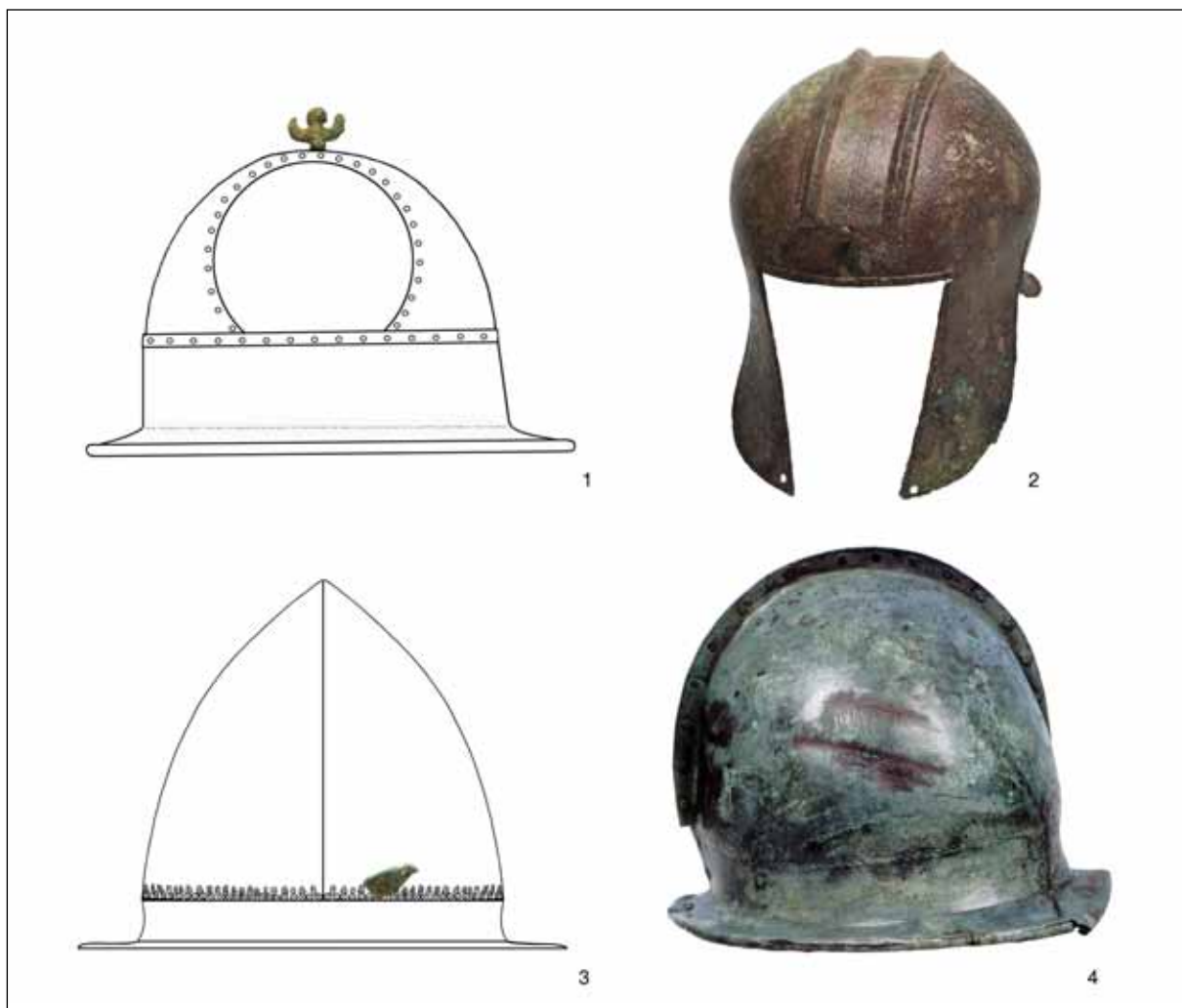
²⁴ Blečić 2009; Blečić Kavur 2010, 146, 149, sl. 96.

²⁵ Batović 1974, 189–192, sl. 3; Glogović 1989, 31–32.

²⁶ Blečić Kavur 2010, 210–228; ead. 2015, 73–77.

²⁷ Studija o fibulama tipa Baška bit će objavljena na drugome mjestu, usp. Blečić Kavur 2015, sl. 26–27.

²⁸ Blečić Kavur 2010, 226–228.

Sl. 4: Stariježeljeznodobne kacige iz Kvarnera: 1 – Kastav, krilata sfinga sa sastavljene kacige; 2 – Beli na otoku Cresu, ilirska kaciga iz akvatorija; 3 – Osor, ulomak negovske kacige; 4 – Krk, hibridna negovska kaciga (vidjeti *bilješke* 32, 36, 41, 43). M. = 1:4.

Fig. 4: Early Iron Age helmets from Kvarner: 1 – Kastav, winged sphinx-shaped protome from a Composite helmet; 2 – Beli, island of Cres, Illyrian helmet from the aquatorium; 3 – Osor, fragment of a Negova helmet; 4 – Krk, hybrid Negova helmet (see *Fns.* 32, 34, 41, 43). Scale = 1:4.

poznavanjem materijalne kulture može se reći kako su starije željezno doba u klasi naoružanja obilježile kacige i njihovi ulomci (sl. 4).

Grob 7 iz Gromačice pripisan je muškom pokojniku, u čijem se inventaru nalazio kratki mač s ukrasnim okovom korica tipa Gromačica, i igla s vazastom glavicom.²⁹ Sukladno najuvjerljivijim paralelama iz italčkog prostora, te onima iz nekropole Brežec kod Škocjana, određen je vremenu samog kraja 10. i početnog 9. st. pr. Kr. korigirane

periodizacije, obilježavajući tako sam početak željeznog doba i na Kvarneru.³⁰ U tom je kontekstu izniman primjerak, jer je oprema mačonoša standardna ali i izuzetna, ne samo u mjesnom već i u regionalnom smislu toga vremena. Povrh toga što upućuje na izravne kontakte s italčkim prostorom, suptilno sugerira na, već otprije poznatu, metodu adoptiranja kako predmeta tako i ideja, te njihovu preobrazbu u specifičan regionalni i/ili individualni lokalni opus, upravo poput mačeva iz Brežca.³¹

²⁹ Matejčić 1968, 78–79, 82–83, T. 7; 8; Glogović 1989, 15, T. 11: 5; Harding 1995, 17, T. 2: 15; Mihovilić 2001b, 174–175, T. 2: 5–7; Blečić Kavur 2010, 103–104, sl. 63; ead. 2014a, 141, sl. 77–78.

³⁰ Blečić Kavur 2014a, 140–143, 155, sl. 90; usp. Vitri 1977, 85, 94.

³¹ Gabrovec 1987, 156, T. 16: 10; Teržan 1990, 71; Turk 2016, 102–103, sl. 33–34.

Nadalje, u vrijeme 7. st. pr. Kr. datira jedina preostala protoma *sfinge* koja potječe iz Kastva (*sl. 4: 1*). Taj figuralni ulomak bio je kao držak perjanice konstruktivni i dekorativni element na tjemenu kacige sastavljenog tipa.³² Karakteristikama oblika glave i tijela te postavljenih krila, protoma sfinge ima najrodnije paralele kod onih iz Magdalenske gore, Brezja ili Vača, gdje sve obilježavaju grobove dolenske društvene elite.³³ Budući su takve protome posljedica snažnog utjecaja orijentalizirajućeg stila, koji se iz središnjeg Apeninskog poluotoka prenio i na jugoistočni alpski prostor, kao prvi takav poznati nalaz materijalne kulture iz područja sjevernog Jadrana,³⁴ razmatra se kao poveznica u optoku gospodarskih i kulturnih transfera između italske, picenske obale i halštatske Dolenske. Pojedinačni nalazi i tako izolirani primjerci nisu bili česta, ali niti rijetka pojava. Valja istaknuti njihovo nalaženje kao *pars pro toto* u ostavama i grobovima, a posebno u svetištima, npr. u Satricumu, imajući pri tome na umu mitološku vrijednost sfinge upravo kao demona smrti, čuvaricu grobova i hramova.³⁵

Slijedi tzv. "creska" kaciga iz rta Jablanac kod Belog koja je pripisana kasnoj varijanti ilirskih kaciga, III A1-a varijante (*sl. 4: 2*). Na prostoru današnje Hrvatske i općenito, jedini je zasad sigurni podvodni nalaz te kategorije. Obilježava ju zaobljeni oblik kalote, izdužene i zaobljene paragnatide s izraženijim bočnim usjecima, s blago izvučenim i kraćim štitnikom za vrat te s umetnutim kuglicama duž rubove kacige.³⁶ Kacige takvih obilježaja većinom su nalažene na središnjem balkanskom prostoru i u dalmatinskom zaleđu, čime creski primjerak predstavlja najzapadniju točku na karti njihova rasprostiranja u vremenu druge polovine 6. i tijekom čitavog 5. st. pr. Kr.³⁷ Kao izniman nalaz Kvarnera, i čitavog sjevernog Jadrana, kaciga ima uistinu veliku važnost u razumijevanju povezanosti

kulturnih prilika Dalmacije i središnjeg balkanskog prostora, te posredno, s druge strane, ilirskih kaciga iz Novoga mesta.³⁸ S obzirom na kontekst nalaženja, očuvanost i obilježenost, creskoj kacigi pripisan je votivni karakter premda u potpunosti nerazjašnjene povijesne okolnosti.³⁹

Nekako od sredine 5. i tijekom 4. st. pr. Kr., na širem području alpskog i italskog područja izuzetno rasprostranjene bile su negovske kacige, s brojnim mjesnim tipovima i varijantama. Izuzev kacige iz Šinigoja na Krku, te svakako nalaza ulomaka negovskih kaciga iz Nezakcija,⁴⁰ u novije su vrijeme predstavljeni i ulomci iste kacige iz Osora (*sl. 4: 3*).

Iz krčke nekropole Šinigoj potječe tzv. hibridna kaciga koja je po općim karakteristikama pripisana negovskom tipu (*sl. 4: 4*).⁴¹ Izrađena je posebnim tehnološkim postupkom spajanja zakovicama dvaju zasebno lijevanih dijelova kalote. Morfološki je stoga uspoređena sa skupinom Sanzeno, alpskog tipa negovskih kaciga, a dekorativno i načinom ritualizacije, tj. oštećenja s onima iz jugoistočnoalpskog prostora Slovenije. Krčki primjerak ne može stoga biti izričito opredijeljen nekom od dosad poznatih tipova negovskih kaciga, ali zato upozorava na moguće postojanje mjesne radionice. U širem kontekstu interpretiran je u horizontu ratničkih grobova kraja 5. i početnog 4. st. pr. Kr. te datacijski uže određen vremenskom distancom uporabe grčkih knemida mlađeg tipa nađenih u istom grobu. Na području istočnojadranskog priobalja i zaleđa taj nalaz i dalje predstavlja *unicum*, te time posebnu dragocjenost u istraživanju toga fenomena, jer je na cjelokupnom rasprostiranju grčkih knemida i negovskih kaciga ustanovljen samo mali broj grobova koji je pokazao spregu i kompoziciju ta dva, po izvorniku različita elementa vojne opreme.⁴²

Napokon, manji ulomci negovske kacige odnedavno su poznati i iz Osora (*sl. 4: 3*).⁴³ Manirom i stilom izradbe ukrašeni ulomak plašta kalote, sa specifičnom jelovom grančicom i kružnicama u tehnici žigovanja, u potpunosti odgovara najbližim

³² Blečić Kavur 2010, 190–193, sl. 125–126.

³³ Egg 1986, 163–168, sl. 112; 114–116; Tecco Hvala 2012, 143–146, 150–151, sl. 56: 3; Teržan 2012, 178–182, sl. 8; 9.

³⁴ Privjesci iz Kompolja nisu mogli biti dijelom ukrasne dekoracije sastavljenih kaciga, niti u privjeske naknadno prepravljeni, zato što sfinge s kaciga imaju u pravilu plosnatu i nedekoriranu stražnju stranu, dok kompoljski privjesci, upravo suprotno; imaju volumen, obrađenu stražnju stranu i alkiču na donjem trnu s koje su visjeli lančići (Blečić Kavur 2010, 191).

³⁵ Egg 1986, 169, sl. 118: 3; Bevan 1986, 294–297; Blečić Kavur 2010, 192–193; Teržan 2012, 170–171.

³⁶ Blečić 2007; Blečić Kavur 2015, 105–110, sl. 40.

³⁷ Blečić Kavur, Pravidur 2012, 46–54, sl. 7; Blečić Kavur, Kavur 2016, 245–248.

³⁸ Egg 1999; Križ 2012, 117–121; Blečić Kavur 2018.

³⁹ Blečić 2007; Blečić Kavur 2010, 397; ead. 2015, 110.

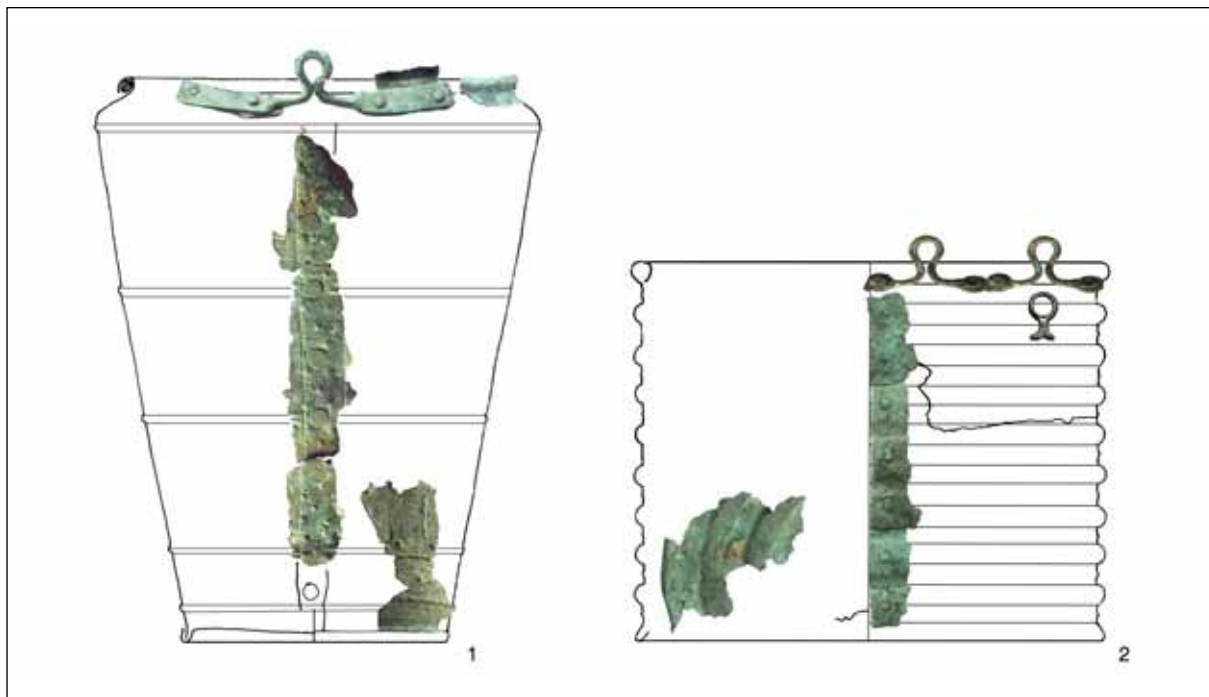
⁴⁰ Mihovilić 1996, 55; ead. 2013a, 254–256, sl. 176–177; Mihovilić v Guštin 2019, 371–375, 381.

⁴¹ Balen-Letunić 1992; Buršič-Matijašić 2011, 10–11; Blečić Kavur 2010, 251–256, sl. 167; ead. 2015, 110–115, sl. 42; ead. 2018, 737–738, sl. 6; Guštin 2019, 376–377, sl. 7.

⁴² Blečić Kavur 2010, 251–256; ead. 2015, 111, 115.

⁴³ Blečić Kavur 2010, 256–258; ead. 2014b, 25–27; ead. 2015, 115–119, sl. 44–45.

Sl. 5: Osor. Ulomci stariježeljeznodobnih brončanih posuda s mogućim rekonstrukcijama: 1 – situla; 2 – cista (vidjeti bilješku 51). M. = 1:3.

Fig. 5: Osor. Fragments of the Early Iron Age bronze vessels with possible reconstructions: 1 – situla; 2 – cist (see Fn. 51). Scale = 1:3.

ulomcima kaciga iz istarskog Nezakcija.⁴⁴ Pripisani su skupini negovskih kaciga slovenskog tipa, tj. jednoj od lokalnih varijanti koja se izrađivala na prostoru Dolenjske i rasprostirala na području jugoistočnog alpskog prostora od sredine 5. do u 4. st. pr. Kr., odnosno tijekom negovskog horizonta Dolenjske.⁴⁵

Napokon, sve kvarnerske kacige odražavaju i određen simbolički tretman prilikom njihova odlaganja. Tako se obred namjernog uništavanja i fragmentiranja, tj. specifičnog način ritualizacije prepoznaje na negovskim kacigama iz Krka i Osora te na nalazima iz Nezakcija. Dok sfinga iz Kastva sugerira na određeni koncept *pars pro toto*, ilirska nas kaciga iz Belog upućuje na koncept *ex voto*.⁴⁶ Štoviše, pribrojimo li u kategoriju i nalaze koničnih kaciga iz Istre,⁴⁷ nije neznčajno istaknuti kako se u okvirima današnje Hrvatske ponajviše tipološki različitih kaciga nalazi upravo na sjevernom Jadraru, reprezentirajući time ne samo prožimanje

kulturnih impulsa tijekom starijeg željeznog doba nego i moći vojno-političke aristokracije od Alpa do Jadrana i od Apenina do Balkana.

Metalno posuđe također je potpuno nova kategorija predmeta u arheološkom repertoaru nalaza tog povijesnog razdoblja i područja. U možda najstarije primjerke gozbenih servisa ubraja se djelomično očuvana brončana cjediljka iz Rijeke, bez pobližih okolnosti nalaženja. Izravne paralele poznate su kod brončane cjediljke iz Šmarjete, iz Gomile II/1879 pri Mladih vinih u okolici Velikega Vinjega vrha⁴⁸ te kod primjeraka iz Este, npr. iz Villa Benvenuti 124 datiranih u horizont Este 2/3 do 3 A/B.⁴⁹ Poput srodne cjediljke iz Mladih vin, definirane u horizontu Stična 2 i Zmijastih fibula Dolenjske, i riječka se cjediljka datira na sam kraj 7. i u 6. st. pr. Kr., odnosno u III. i IV. stupnja Kvarnera.⁵⁰

A to je upravo i vrijeme kada su na Kvarner počele pristizati i prve brončane posude ukrašene u situlskom stilu. Tako se, s manjim ili većim ulomcima, predstavljaju primjerci simpozijastičkih

⁴⁴ Mihovilić 1996, 55, T. 18: 257; ead. 2013a, sl. 176; Mihovilić v Guštin, 2019, 371–373.

⁴⁵ Teržan 2010, 321–322.

⁴⁶ Blečić Kavur 2010, 397.

⁴⁷ Mihovilić 2013a, 200, sl. 117; usp. Teržan 2007, 39–43, sl. 1.

⁴⁸ Dular 1991, T. 23: 6.

⁴⁹ Merhart 1969, 309, sl. 1; Frey 1969, T. 22: 26–27.

⁵⁰ Blečić Kavur 2010, 189–190, sl. 279.

posuda iz Osora (*sl. 5: 1*). Iz starijih iskopavanja nekropole na Kavaneli istraženi su različiti konstruktivni i dekorativni elementi situla i njihovih poklopaca ukrašenih u situlskom stilu, ali i ulomci cista (*sl. 5: 2*), i možda ciborija, pojedini dijelovi ručki i provijesla, olovnih šipki, ispuna i stezaljki za popravke, dna i oboda posuda te njihovih privjesaka koji su bili dijelom istih raskošnih garnitura. Mnogstvo je sitnih ulomaka ukrašeno u klasičnom situlskom stilu 2. razvojne faze, a nekolicina ih pripada i posljednjem 3. stilskom izričaju svojstvenog lepezastog ukrasa.⁵¹ Načinom izradbe i pojedinim detaljima ukrašavanja najrodnije primjerke poznajemo iz obližnjeg Nezakcija, čime je ponovo potvrđena kako povezanost i standard ta dva mjesta na Kvarneru, tako i njihova važnost u onodobnom optoku kulturnih dobara. Svi su primjerci namjerno lomljeni, uništavani i spaljivani te najvjerojatnije potječu s obrednog spališta koji se morao nalaziti na prostoru kavaneljske nekropole ispred ulaza u obzidani "grad". Interpretacija osorskih ulomaka situla kao "specifičnih subjekata" onodobnog simboličkog i ideološkog koncepta stariježeljeznodobnih zajednica, pokazala je užu povezanost s jugoistočnim predalpskim i tirolskim prostorom čiji su permanentni utjecaji dokazani već i na nezakcijskim primjercima,⁵² ali i s hibridnom negovskom kacigom iz Krka (*sl. 4: 4*). Provedenom analizom ulomci osorske situlske umjetnosti određeni su toreutičkim središtima na području od Bologne do retijskih Alpa u vrijeme vrhunca toga stvaralaštva 6. i 5. st. pr. Kr. Mlađi primjerci *ornamentalnog realizma*, predstavljaju posljednju fazu situlske umjetnosti i uže su povezani uz jugoistočnoalpski prostor Dolenjske tjeka 4. st. pr. Kr. Zapravo, zajedno s više ulomaka cista, privjesaka, kao i sastavnih elemenata, osobito olovnih, predloženo je i postojanje zanatskih radionica s majstorima specijaliziranim za takvu vrstu zahtjevnih poslova i na Osoru i u Nezakciju, ako ništa drugo onda tek za njihove preinake, popravke i obnavljanja kako bi što duže opstale u upotrebi.⁵³ Izgledno su toreutički izrađene posude bile važan mediji njihovih zajednica jer su nedvojbeno u srži svoje kreacije i praktične primjene imale izrazitu estetsku vrijednost priznatih umjetnina onog, baš kao i ovoga, vremena, promovirajući ujedno

"međunarodno" prihvaćenu ritualnu konzumaciju sofisticiranih pića, u onodobnom sustavu komunikacije i reprezentacije elite prilikom najrazličitijih aktivnosti.

Luksuz i prestiž nije bio zastupan samo raskošnim metalnim posuđem, već je takav status imala i fina importirana keramika koja je obogaćivala raskošne servise za piće onodobne aristokracije. Pouzdano znamo kako se na Kvarner ona sustavno uvozila tijekom čitavog željeznog doba, slijedeći je od najranije južnoitalske, daunijske slikane keramike, sve do grčkog crno i crvenofiguralnog stolnog posuđa.⁵⁴

PERSPEKTIVE NOVIH ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

Iskopavanja posljednjih desetljeća, ponajviše na otocima Krku, Rabu te Cresu–Lošinju, načelno su promijenila način istraživačkoga, metodološkog i analitičkog rada. Međutim, nalazi materijalne kulture, ponajviše iz grobova, posljedica su sustavnih iskopavanja drugih, većinom mlađih razdoblja i zaštitnih arheoloških radova. Nimalo ne začuđuje što gotovo svako zaštitno istraživanje u Osoru bilježi izuzetne prapovijesne slojeve, poglavito iz brončanog i željeznog doba.⁵⁵ Najzanimljiviji su inventari zatvorenih grobnih cjelina sa srednjovjekovnog nalazišta benediktinske crkve i samostana sv. Petra,⁵⁶ na najdominantnijoj poziciji unutar gradskog areala, te grobovi s lošinjske strane Kavenele. Dragocjen nalaz bila je ponajprije urna, istražena u temeljnim strukturama crkve sv. Petra. Morfološki i stilski uspoređena je s amforama iz II. faze ruške kulturne skupine, odnosno uz kontinentalni krug mlađe faze kulture polja sa žarama u vremenu od 950. do 900. g. pr. Kr. i time datirana u I.C stupanj kvarnerske kronologije prelaska na željezno doba. Amfora predstavlja prvi nalaz takvog tipa keramike iz kvarnerskog bazena, ali i premijerni grob koji je datiran radiometrijskim mjerenjem. Uz evidentiranje i drugih grobova istog načina pokopavanja, u temeljima crkve i samostana, pretpostavlja se postojanje manjeg groblja s paljevinskim načinom

⁵¹ Blečić Kavur 2014b, 33–36; ead. 2015, 125–146.

⁵² Mihovilić 1996, 55, T. 19: 310; ead. 2013a, 256, sl. 177; usp. Guštin 2019.

⁵³ Mihovilić 2013a, 316–318, sl. 252; Blečić Kavur 2015, 145, sl. 53.

⁵⁴ Glogović 1996; Mihovilić 2001a, 75–76, 96; ead. 2002; Blečić Kavur 2010, 158–159, 184–185, 307–311; ead. 2015, 197–211; usp. Turk, Murgelj 2008.

⁵⁵ Npr. novije objavljen grob iz starih istraživanja na položaju pri crkvi sv. Katarine, prema Bijaru (Mihovilić 2013b).

⁵⁶ Bully et al. 2010; Marić et al. 2010; Čaušević-Bully et al. 2014; Čaušević-Bully et al. 2017.

Sl. 6: Osor – sv. Petar. Inventar groba 1/5.184 iz starijeg željeznog doba (Lošinjski muzej).

Fig. 6: Osor – sv. Petar. Inventory of the Grave 1/5.184 from Early Iron Age (Lošinjski muzej).

pokopavanja sigurno opredijeljenog prvi put i na tom dijelu Osora.⁵⁷

Slijede nalazi mlađih grobnih cjelina iz istog nalazišta, ali skeletnog načina pokopavanja u kamenim škrinjama. Istražena su ukupno 3 groba koja su, pored arhitekture i osteološkog gradiva, na tom položaju pružili i inventare novih i dosad nepoznatih predmeta (npr. zmijasta fibula s diskom na luku) te onih nalaza koji su, mada otprije poznati, tek sada dokumentirani u konkretnom arheološkom kontekstu. Premda analiza tih grobova tek predstoji, najbogatiji je grob 1/5.184 mlađe ženske osobe, koji je sadržavao veliku naočalastu fibulu jadranskog tipa ili tipa B (sl. 6: 1), narukvice bubrežastog presjeka (sl. 6: 5) te jantarne (sl. 6: 2), staklene (sl. 6: 4) i koštane perle (sl. 6: 3) od ogrlica. Riječ je o bogatom inventaru s tipičnim ansamblom nošnje elitnih grobova osorske zajednice kakve smo dosad poznavali jedino iz grobova na položaju kod crkve sv. Marije.⁵⁸

Istaknuti valja dvije poligonalne jantarne perle (sl. 6: 2), budući da oblikovno obilježavaju osebujan predmet upravo osorskog područja. To su perle koje su krasile igle raskošnih fibula tipa Osor. Iako je i prije pretpostavljeno njihovo samostalno nošenje, kao privjesaka, amuleta, dio ogrlica, ovim je nalazom to napokon i potvrđeno. Staklene kao i koštane perle također imaju poseban status, ne zbog tipološke odrednice, već zbog toga što je to također njihov prvi sigurni kontekst u osorskim grobovima željeznog doba, čime će biti podesne za specijalističke analize jantara, stakla i kosti u daljnjim studijama. Posebno vrijedne su i nove osteološke analize te podatci koji će biti dobiveni obradama drevne DNK i stabilnih izotopa ugljika i dušika, također prvi put određenih za građu iz kvarnerskih nalazišta.⁵⁹

U zaštitnim radovima na prostoru lošinjske strane Kavanele, unutar rimske nekropole, istražena su još tri željeznodobna groba. S predmetima nošnje i nakita već poznatih iz osorskog repertoara, poput

⁵⁷ Blečić Kavur, Kavur 2013; Blečić Kavur 2014a, 110–111, sl. 64.

⁵⁸ Čaušević-Bully et al. 2017, 807–808.

⁵⁹ Novak, Carić 2019.

Sl. 7: Malinica kod Klane. Stariježeljeznodobna ostava (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka).
Fig. 7: Malinica near Klana. Early Iron Age hoard (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka).

naočalaste fibule, fibule tipa Baška, onih srednjolatenskih shema i srebrne pločaste fibule, zatim brončanih i srebrnih naušnica kvarnerskog tipa te drugih dijelova nakitnih garnitura, u novom će svjetlu ponovno razmatrati kraj 4. i rano 3. st. pr. Kr. Osora.⁶⁰

Novija iskopavanja provedena su i na priobalnom dijelu Kvarnera, osobito u zaleđu Rijeke i na prostoru Vinodola.⁶¹ Prilikom istraživanja nekropole Grobnik – Grobišće, tijekom 2018. i 2019. godine, kao i u starijim kampanjama, pored ranorimskih istraženi i grobovi iz željeznog doba koji upotpunjuju već znamenitu kulturno-povijesnu sliku toga nalazišta.⁶²

Međutim, izvanredan nalaz predstavlja ostava istražena zaštitnim radovima 2018. godine u Malinici kod Klane, u neposrednoj blizini graničnog prijelaza sa Slovenijom (*sl. 1; 7*). Ostava je iskopavana u podnožju litice stjenjaka, postavljenoj u kamenom omeđenom četvrtastom prostoru poput sanduka. Prikupljeni su većinom bakreni i, u manjoj mjeri, brončani te željezni predmeti.⁶³ Svi su oni ili namjerno polomljeni ili namjerno uništeni, neki su tehnički otpadak, neki neuspjeli ili nikada dovršeni predmeti, dok su opet neki potpuno istrošeni, a samo je jedna sjekira očuvana zamalo u cijelosti. Od sveukupno 810 ulomaka, ukupne težine oko 20 kg, detaljnije se moglo odrediti tek oko 200 predmeta, s popriličnim sadržajem ulomaka ingota u obliku pogače i štapića.

Ostavu tipološki obilježava iznimna zastupljenost različitih tipova sjekira. Najveća koncentracija odnosi se na sjekire na uho, od kojih je prisutno čak 103 ulomaka, dok su u znatno manjoj količini zabilježeni ulomci tuljastih sjekira te sjekira sa zaliscima. Izuzetno brojni su i ulomci sječiva sjekira s čak 93 primjerka. Očuvan je i manji broj kolutastog nakita, značajnog nalaza tako velikih ostava mješovitog sastava (*sl. 7*). Preliminarnom analizom, sukladno osnovnim tipološko-stilskim značajkama predmeta, ostava se smješta u vrijeme 7. st. pr. Kr., premda predmeti pokazuju širok kronološki raspon od 9./8. pa sve do 7. st. pr. Kr., baš kao i sve srodne željeznodobne ostave Bologna, San Francesco – Šempeter tipa, kojima

se i pridružuje.⁶⁴ Upravo ostave sličnog sastava, oštećenih, polomljenih ili istrošenih metalnih predmeta, interpretiranih najčešće u smislu votiva, nalazimo na području sjeverne Italije, tj. Bologne, i zapadne Slovenije s najvećom koncentracijom, pa se u taj kulturni optok ostava iz Malinice posve prikladno uklapa. U većini je tih ostava mnogo nalaza određeno u širi vremenski okvir, jer su razumijevani kao predmeti dugog korištenja, s pretpostavkom da su upravo ulomci sjekira, s točno određenim težinama, služili možda kao platežno sredstvo u predmonetarnoj trgovini.⁶⁵ U svakom primjeru, ostava iz Malinice predstavlja se kao najveća željeznodobna ostava takvog tipa na prostoru sjevernoistočnog Jadrana i Hrvatske.

ZAKLJUČAK

Pa iako je Kvarner tek južni susjed Notranjsko-kraške kulturne skupine koja je bila temom znanstvenog skupa posvećenog u čast Staneta Gabrovca 2019. godine, iznimno mi je zadovoljstvo baš uz 100-tu obljetnicu njegova rođenja, predstaviti Kvarner u svjetlu toga davno iščeznulog vremena.

Iz retrospektive slijedimo kako su arheološka istraživanja željeznog doba na Kvarneru započeta već u 19. stoljeću, premda je sustavnih i ciljanih istraživačkih projekata do današnjih dana bilo krajnje nedostatno. Međutim, poneki već tada prikupljeni predmeti svjedočili su o izuzetnom potencijalu regije. Osjetno veću pozornost i opsežnije predstavljanje u okvirima tadašnjeg poznavanja materijalne kulture Kvarner dobiva tek s monografskim publikacijama Dunje Glogović iz 1989. i 2003. godine. Okolnosti su se pak izmijenile u posljednja dva desetljeća, što novim istraživanjima na terenu, revizijama muzejskih zbirki i privatnih kolekcija, tako i novim studijskim pristupom koji je znanstveno vrednovao starije, ali i one posve nove, neke potpuno neočekivane predmete materijalne kulture. Mnogi od njih, a neki i ovdje predstavljeni, najzad su promijenili sliku onodobnog Kvarnera. Premda je zasad riječ tek o manjem uzorku, najnoviji nalazi ponajprije grobova, u mogućim perspektivama sustavnih interdisciplinarnih analiza, prvi put otvaraju prostor dobivanju mnoštva dosad nepoznatih podataka, a ključnih vrijednosti za daljnja interpretiranja toga razdoblja i prostora.

⁶⁰ Los 2018, 12–14.

⁶¹ Blečić Kavur 2016.

⁶² Ujčić Grudenčić 2018; cf. Blečić Kavur 2019.

⁶³ Kemijske analize metala i izotopi kositra provedeni su u suradnji sa Sveučilištem Cuny iz New Yorka.

⁶⁴ Turk 2018.

⁶⁵ Turk 2017.

Zajedno s Istrom, Kvarner je u starijem željeznom dobu predstavljao istočni dio kulturnog prostora *Caput Adriae* kao vitalnog tijela sjevernojadranske *koiné*. U interakcijama s alpskim prostorom, gdje su dominirale različite skupine halštatskog kulturnog miljea, u istom je angažmanu bila i s jugoistočnim te središnjim italskim kopnom. Naročitu relaciju ostvarila je s etnički dobro poznatim zajednicama Veneta, Picena pa i Etruščana. S druge strane angažiranost zajednica Kvarnera u društvenim prožimanjima s balkanskim regijama također je bila znatna, osobito posredstvom Japoda u zaleđu, te s antičkom Makedonijom i Grčkom putem istočnojadranske, tj. dalmatinske “magistrale”. Sve su te zajednice, bez izuzetaka, svoju moć izgrađivale na privredno-trgovačkom potencijalu, a štitile je i širile složenom vanjskom politikom te uznapredovanim vojnim snagama, što sve brojniji nalazi vojne opreme i dokazuju.

Opisani predmeti, uz nalaze egzotičnog podrijetla poput jantara ili stakla, uobičajeno su interpretirani kao statusni simboli. U uskoj povezanosti s

usvajanjem ne samo stranih predmeta već i stranih protokola kao novih društvenih dimenzija, njihova je moć poput simbola i vrijednosti u komunikacijskoj mreži onodobnog “svijeta” bila prepoznatljiva u izražavanju autoriteta mjesne i/ili pridošle elite na Kvarneru. Međutim, materijalna kultura ovdje nije vrednovana isključivo iz perspektive uvožene robe ili stranih uzora, egzotičnih ili luksuznih predmeta, nego i unutar samosvojne, prepoznatljive produkcije i znanja koja su se tradicijski obnavljala još od kasnog brončanog doba, a time profilirala u iznimno važnoj gospodarskoj grani ne samo posredništva već i proizvodnje. Ta je djelatnost u odnosu na prirodne i strateške potencijale, kontrolu komunikacija, trgovine ili razmjene, bila ipak odlučujuća! Kvarner nije dakle bilo samo more na raskrižju četiriju plovidbenih pravaca, već more koje je sinergijom različitih utjecaja, u zajedništvu različitosti uspio ostvariti izuzetne vlastite perspektive.

Lektor: Božena Bunčić

- BALEN-LETUNIC, D. 1992, Nalaz ratničke opreme iz Krka (Fund einer Kriegerausrüstung aus Krk). – *Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb* 24/25, 21–34.
- BATOVIĆ, Š. 1974, Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture (Dépôt de Jagodnja Gornja dans le cadre de la dernière phase de la culture liburnienne). – *Diadora* 7, 159–245.
- BATOVIĆ, Š. 1987, Liburnska grupa. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5, Željezno doba*, 339–390, Sarajevo.
- BEVAN, E. 1986, *Representations of animals in sanctuaries of Artemis and other Olympian deities*. – British Archaeological Reports, International series 315.
- BLEČIĆ, M. 2002, Kastav u posljednjem tisućljeću prije Krista (Kastav im letzten Jahrtausend vor Christus). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 35, 67–146.
- BLEČIĆ, M. 2007, Status, symbols, sacrifices, offerings. The diverse meaning of Illyrian helmets / Status, simboli, žrtvovanja, darivanja. Različitost značajki ilirskih kaciga. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 40, 73–116.
- BLEČIĆ, M. 2009, The significance of Amber in Kvarner region. – V / In: A. Palavestra, C. W. Beck, J. M. Todd (ur. / eds.), *Amber in Archaeology*, Proceedings of the Fifth International Conference on Amber in Archaeology, 142–155, Beograd.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2009, Japodske podlaktične narukvice: Simbolika ženskog principa u optjecanju ideja i djela jadranske kulturne *koiné* (Japodian forearm bracelets: the symbolism of the female principle in the circulation of ideas and creations of the Adriatic cultural *koiné*). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 42, 231–258.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2010, *The Iron Age at Kvarner Region*. – Disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologiju Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2012, Plovidba duž Caput Adriae: plovidba Svijetom? (Navigation along Caput Adriae or navigation around the World? – *Histria antiqua* 21, 215–229.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2014a, *Na razmeđu svjetova za prijelaza milenija: Kasno brončano doba na Kvarneru / At the crossroads of worlds at the turn of the millennium: The Late Bronze Age in the Kvarner region*. – Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 11.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2014b, *Uhvati pravu ravnotežu! Osor u ravnoteži europskih kultura i civilizacija posljednjih stoljeća stare ere / Get the balance right! Osor in balance of European cultures and civilizations in the last centuries BC*. – Koper, Mali Lošinj.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2015, *Povezanost perspektive: Osor u kulturnim kontaktima mlađeg željeznog doba / A coherence of perspective: Osor in cultural contacts during the Late Iron Age*. – Koper, Mali Lošinj.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2016, Vinodol u brončano i željezno doba. – V / In: A. Konestra, T. Rosić (ur. / eds.), 845 °C: *Ad Turres*, 15–23, Crikvenica.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2018, Ritualiziranje kaciga – simboličan protokol željeznog doba Dolenjske (Ritualizing Helmets – Symbolic Protocol of the Iron Age in Dolenjska). – *Etnoantropološki problemi* 13/3, 729–745.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2019, Grobnički pektoralni privjesci u kontekstu željeznodobne estetike simbola / Pectoral

- pendants from Grobnik in the context of the Iron Age symbol aesthetics. – *Histria archaeologica* 49, 39–58.
- BLEČIĆ KAVUR, M., B. KAVUR 2013, The Amphora from Osor. – *Hortus Artium Medieevalium* 19, 209–214.
- BLEČIĆ KAVUR, M., B. KAVUR 2016, *Pars pro toto*. A World in a small place: The example of Iron Age grave goods from Vičja luka. – V / In: V. Sirbu, M. Jevtić, K. Dmitrović, M. Ljuština (ur. / eds.), *Funerary practices during the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe*, Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia, 24th–27th 09. 2015, 237–256, Beograd, Čačak.
- BLEČIĆ KAVUR, M., A. PRAVIDUR 2012, Ilirske kacige s područja Bosne i Hercegovine / Illyrian helmets from Bosnia and Hercegovina. – *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 53, 35–136.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K. 2011, *Novi arheološki nalazi s otoka Krka (iz zbirke Italo Samblich)*. – Krk.
- BULLY et al. 2010 = S. Bully, I. Marić, M. Čaušević-Bully, M. Jurković, D. Martinez, Ch. Camerlynck 2010, Le monastère Saint-Pierre d'Osor (île de Cres, Croatie): quatrième campagne d'études archéologiques. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre* 14, 65–66.
- ČAUŠEVIĆ-BULLY et al. 2014 = M. Čaušević-Bully, S. Bully, M. Jurković, I. Marić 2014, Monastère Saint-Pierre d'Osor (Croatie, île de Cres). – *Chronique des activités archéologiques de l'École française de Rome* [En ligne], Balkans, mis en ligne le 13 janvier 2014, consulté le 14 janvier 2014, 2–34.
- ČAUŠEVIĆ-BULLY et al. 2017 = M. Čaušević-Bully, I. Marić, S. Bully, M. Jurković, L. Dugorepec, M. Blečić Kavur 2017, Le monastère Saint-Pierre d'Osor (île de Cres): dixième et onzième campagne d'études archéologiques. – *Hortus Artium Medieevalium* 23/2, 797–808.
- ČUČKOVIĆ, Z. 2017, Claiming the sea: Bronze Age fortified sites of the north-eastern Adriatic Sea (Cres and Lošinj islands, Croatia). – *Journal of World Archaeology* 49, 526–546.
- ĆUS-RUKONIĆ, J. 2005, Carlo Marchesetti, Vladimir Mirosavljević e Nikola Stražičić: I castellieri sull'arcipelago di Cres (Cherso) e Lošinj (Lussino). – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Duino (Trieste) 14–15 novembre 2003, 419–428, Trieste.
- DRAGANITS et al. 2019 = E. Draganits, S. Gier, N. Doneus, M. Doneus 2019, Geoarchaeological evaluation of the Roman topography and accessibility by sea of ancient Osor (Cres Island, Croatia). – *Austrian Journal of Earth Sciences* 112/1, 1–19.
- DULAR, A. 1991, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo, Šmarjeta 2 / Die Vorgeschichtlichen Nekropolen in der Umgebung von Vinji vrh oberhalb von Bela cerkev*. – Katalogi in monografije 26.
- DUPLANČIĆ LEDER, T., T. UJEVIĆ, M. ČALA 2004, Coastline lengths and areas of islands in the Croatian part of the Adriatic Sea determined from the topographical maps at scale 1:25 000. – *Geoadria* 9/1, 5–32.
- EGG, M. 1986, *Italische Helme. Studien zu den ältereisenzeitlichen Helmen Italiens und der Alpen*. – Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 11.
- EGG, M. 1999, Waffenbrüder? Eine ungewöhnliche Bestattung der Frühlatènezeit in Novo mesto in Slowenien. – *Jahrbuch des Römisch-Germanisches Zentralmuseum* 46, 317–356.
- FAVRO, S., I. SAGANIĆ 2007, Prirodna obilježja hrvatskog litoralnog prostora kao komparativna prednost za razvoj nautičkog turizma / Natural characteristics of the Croatian coastal area as a comparative advantage of nautical tourism development. – *Geoadria* 12/1, 59–81.
- FREY, O.-H. 1969, *Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur figürlich verzierten toreutik von Este*. – *Römisch-Germanische Forschungen* 31.
- GABROVEC, S. 1987, Notranjska grupa. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, *Željezna doba*, 151–177, Sarajevo.
- GLOGOVIĆ, D. 1989, *Prilozi poznavanju željeznog doba na Sjevernom Jadranu, Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci (Studies in the Iron Age of the Northern Adriatic, Hrvatsko primorje and Kvarner islands)* – Monografije JAZU, Zavod za arheologiju 1.
- GLOGOVIĆ, D. 1996, Protogeometrijska apulska keramika iz Nezakcija (La ceramica italico-meridionale di Nesazio). – *Histria Antiqua* 2, 55–59.
- GLOGOVIĆ, D. 2003, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien)*. – *Prähistorische Bronzefunde* 14/13.
- GLOGOVIĆ, D. 2015, Nekoliko zmijastih dvodijelnih fibula iz Dalmacije / Several examples of two-piece serpentine fibulae from Dalmatia. – *Archaeologia Adriatica* 9/1, 85–93.
- GUŠTIN, M. 2019, Zu den alpinen Negauer Helmen aus Reutte (Tirol) und Nesactium (Istrien). Mit einem Beitrag von Kristina Mihovilić. – V / In: H. Baitinger, M. Schönfelder (ur. / eds.), *Hallstatt und Italien: Festschrift für Markus Egg*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 154, 365–388.
- HARDING, A. 1995, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*. – *Prähistorische Bronzefunde* 4/14.
- KATIČIĆ, R. 1995, *Illyricum Mythologicum*. – Zagreb.
- KRIŽ, B. 2012, *Odsevi prazgodovine v bronu: situlska umetnost Novega mesta / Reflections of prehistory in bronze: the situla art of Novo mesto*. – Novo mesto.
- KUKOČ, S. 2013, Fibule tipa Osor: solarni znakovi i simboli u kulturi Liburna / The Osor-type fibulae: solar signs and symbols in the Liburnian culture. – *Asseria* 10, 31–115.
- LOS, J. 2018, Izvještaj o arheološkom istraživanju na rekonstrukciji državne ceste DC100 Osor – Nerezine 2018. – Zagreb.
- MADER, B. 2004, Die Forschungen der Prähistorischen Kommission auf der Insel Krk (Veglia) von 1895 und 1912. – I: 1895 Eduard Nowotnys Grabungen in Val di Sus (Sus) und Castellieri. Untersuchungen im Süden von Punat (Ponte). – *Annalen Naturhistorisches Museum Wien: Anthropologie und Prähistorie* 106, 433–447.
- MADER, B. 2005, I castellieri dell'isola di Veglia: sulle orme di Carlo Marchesetti ed Eduard Nowotny. – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Duino (Trieste) 14–15 novembre 2003, 429–439, Trieste.
- MADER, B. 2006, Die Forschungen der Prähistorischen Kommission auf der Insel Krk (Veglia) von 1895 und 1912. – II. Die Untersuchungen eisenzeitlicher Gräber durch Josef Szombathy und Michael Abramić in *Basca*

- nuova (Baška) – Flur Sveti Kristofor 1912 und Eduard Nowotny in *Bescavalle* (Draga Baščanska) 1895. – *Annalen Naturhistorisches Museum Wien: Anthropologie und Prähistorie* 107, 239–266.
- MARIĆ et al. 2010 = I. Marić, S. Bully, M. Jurković, M. Čaušević-Bully 2010, Le monastère Saint-Pierre d'Osor (île de Cres): quatrième campagne d'études archéologiques. – *Hortus Artium Medievalium* 16, 277–291.
- MATEJČIĆ, R. 1968, Zaštitna iskapanja liburnske nekropole na Gromačici kod Lopara na otoku Rabu (Rinvenimenti dell'età del ferro a Šula nell'Isola di Veglia). – *Diadora* 4, 75–83.
- MERHART, G. v. 1969, *Hallstatt und Italien. Gesammelte Aufsätze zur Frühen Eisenzeit in Italien und Mitteleuropa*. – Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- MIHOVILIĆ, K. 1996, *Nezakcij, nalaz grobnice 1981. godine / Nesactium, The Discovery of a Grave Vault in 1981*. – Monografije i katalozi 6.
- MIHOVILIĆ, K. 2001a, *Nezakcij, Prapovijesni nalazi 1900.–1953. / Nesactium, Prehistoric finds 1900–1953*. – Monografije i Katalozi 11.
- MIHOVILIĆ, K. 2001b, Kratki mač – bodež s trokutastom pločom za nasad ručke iz Istre (Kurzschwerter – Dolche mit dreieckiger Griffplatte aus Istrien). – *Arheološki vestnik* 52, 173–179.
- MIHOVILIĆ, K. 2002, Grčki i helenistički nalazi u Istri i Kvarneru / Greek and Hellenistic finds in Istria and the Kvarner Bay. – V / In: N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin (ur. / eds.), *Greek influence along the east Adriatic coast*, Proceedings of the International Conference held in Split, 499–520, Split.
- MIHOVILIĆ, K. 2013a, *Histri u Istri: željezno doba Istre / The Histri in Istria: The Iron Age in Istria*. – Monografije i katalozi 23.
- MIHOVILIĆ, K. 2013b, Koštani predmet iz Osora u zbirci Arheološkog muzeja Istre / A bone object from Osor in the collection of the Archaeological Museum of Istria. – *Diadora* 26/27, 213–224.
- MLADIN, J. 1960, Iskapanje ilirskog tumula u Osoru na otoku Cresu (Die Ausgrabung des Illyrischen Tumulus in Osor auf der Insel Cres). – *Jadranski zbornik* 4, 211–240.
- MORI, A. 2008, *The Politics of Apollonius Rhodius' Argonautica*. – Cambridge, New York.
- NOVAK, M., M. CARIĆ 2019, *Bioarheološka analiza ljudskih koštanih ostataka s nalazišta Osor – Sv. Petar. Stručni izvještaj*. – Zagreb.
- REBAY-SALISBURY, K. 2016, *The Human Body in Early Iron Age Central Europe: Burial Practices and Images of the Hallstatt World*. – London, New York.
- ROBB, E. J., 2015, What Do Things Want? Object Design as a Middle Range Theory of Material Culture. – *Archaeological papers of the American Anthropological Association* 26, 166–180.
- STEVENS, F. 2007, Identifying the Body: Representing Self. – V / In: J. Sofaer (ur. / ed.), *Art, Ornamentation and the Body in Later Prehistoric Europe*, 82–98, Oxford.
- STRAŽIČIĆ, N. 1996, Osnovna geografska obilježja Županije primorsko-goranske. – V / In: Županija primorsko-goranska, *Povijesni pregled od najstarijih vremena do današnjih dana*, 37–52, Rijeka.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612546007>
- TERŽAN, B. 1990, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in *Caput Adriae* (Die Halbmondfibeln. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem *Caput Adriae*). – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.
- TERŽAN, B. 2007, Principi e guerrieri delle due sponde Altoadriatiche. – V / In: M. Guštin, P. Ettel, M. Buora (ur. / eds.), *Piceni ed Europa, Atti del convegno*, *Archeologia di frontiera* 6, 39–54.
- TERŽAN, B. 2009, Japodska nevesta iz okolice Novega mesta (A Iapodian bride from the vicinity of Novo mesto). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 42, 213–230.
- TERŽAN, B. 2010, Stiške skice / Stična – Skizzen. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe – razprave / Grabhügel aus der Älteren Eisenzeit – Studien*, *Katalogi in monografije* 38, 189–325.
- TERŽAN, B. 2012, Sfinga v situlski umetnosti ob severnem Jadranu in njegovem zaledju / The sphinx in Situla Art in the northern Adriatic region and its hinterland. – V / In: B. Migotti, Ph. Mason, B. Nadbath, T. Mulh (ur. / eds.), *Scripta in Honorem Bojan Djurić*, *Monografije CPA* 1, 170–96.
- TERŽAN, B. 2013, Liburnske dvodelne fibule s stožičastimi spiralicami – označevalke stanu in izobilja / Liburnian two-part fibulae with conical helices – identifiers of status and affluence – *Diadora* 26/27, 241–266.
- TURK, P. 2016, Meči in nožnice / Spade e foderi. – V / In: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem 3 / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli della Età del Bronzo e del Ferro in Slovenia* 3, *Katalogi in monografije* 42, 99–108.
- TURK, P. 2017, Denar pred denarjem. – V / In: B. Laharnar, P. Turk, *Železnodobne zgodbe s stičišča svetov*, 89–93, Ljubljana.
- TURK, P. 2018, Early Iron Age Hoards from central and western Slovenia. – V / In: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur. / eds.), *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, *Studi di preistoria e protostoria* 5, 397–406.
- TURK, P., I. MURGELJ 2008, Ponovno najdeni apulski kraterji iz Stične / Die wiederaufgefundenen apulischen Kratere aus Stična. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave (Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien)*, *Katalogi in monografije* 38 (2010), 159–172.
- UJČIĆ GRUDENIĆ, J. 2018, Dosadašnja istraživanja nekropole Grobišče. – V / In: *Grobnišćina: tragovi, znakovi i smjerokazi, Knjižica sažetaka*, Grad Grobnik, 10. studenoga 2018, 11., Grobnik.
- VITRI, S. 1977, Scavi 1896. Fondo Gombac. – V / In: G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi, *La necropoli di Brežec presso San Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900*. – *Monografie di Preistoria degli "Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte"* 1, 63–95.

Kvarner in the Early Iron Age of the northern Adriatic

Summary

The *Mare quaternarium*, today's Kvarner (*Quarnaro, Carnaro*), is positioned in a specific area on navigation routes crossing the northern part of the eastern Adriatic coast. It forms a large bay stretching between Velebit, Istria and the dominant Gulf of Rijeka. At its centre is the "archipelago" formed by large and interconnected islands of Cres, Lošinj, Krk, Rab, and Pag (*Fig. 1*). The position itself, at a deeply indented point of the Adriatic Sea within the European mainland, has enabled the permeation of waterways and land communications since the dawn of our time, and thus the connection of the Mediterranean and continental cultural areas.

Together with Istria, Kvarner represented in the Early Iron Age the eastern part of the cultural area of *Caput Adriae*, of a vital body of the northern Adriatic *koiné*. We know for certain that the cultural life of these communities was certainly flourishing and extremely dynamic, and in archaeological sources, we can follow only a faint reflection of this "picture of the world" which, despite the scope of relatively small-scale and mostly rescue archaeological research, left a noteworthy mark. Particularly important were the large-scale settlements formed in the so-called centres; these were located in Rijeka, Bakar, Senj and Sv. Juraj, Krk and Baška on the island of Krk, and especially in Osor on the island of Cres and Nesactium on the Istrian east coast (*Fig. 1*). Although the continuity of their occupation starts back to the (Late) Bronze Age, most of them were established at the beginning of the Iron Age (i.e., somewhere in the 10th century BC). Nevertheless, material culture represents the framework in reconstructing the lifeways of that time and our knowledge of that part of Kvarner's history as a vital *topos* within the dynamic concept of connection of Iron Age cultural phenomena, prehistoric Europe, and civilizations of the Mediterranean south.

In retrospective, archaeological research of the Iron Age in Kvarner began already in the 19th century, although systematic and targeted research projects were extremely insufficient to this date. However, some items already collected at that time demonstrated the exceptional potential of the region. At the end of 20th century, the situation changed in archaeological science when Kvarner received significantly more attention and a more extensive

presentation building up the knowledge of material culture in the monographic publications of Dunja Glogović from 1989 and 2003. Circumstances changed significantly in the previous two decades. New field research, revisions of the museum and private collections, and modern interpretations evaluated old and new discoveries; consequently, several entirely unexpected items of material culture appeared. Some of them, which are presented here, have changed the cultural image of Kvarner's past. Recent discoveries of graves opened the perspectives of systematic interdisciplinary analyses for the first time; they created open space for obtaining a multitude of hitherto unknown data, enabling further archaeological interpretations.

The multiplicity of local material cultures makes each area special and unique in the universal circle of production, circulation, consumption, and deposition of material culture; including the symbolic value of these items has always been a complex and multi-layered process. In a kind of sign representation of consciousness, opinion, existence, and various forms of communication of that time, these items certainly played a central role in mediating precisely heterogeneous social identities and their dimensions. By designating individual communities of people who received and adapted trends to their needs, according to their recognizable taste, they enriched the social relations and "projections" of life preserved in the archaeological heritage of the Iron Age of Kvarner and the entire *Caput Adriae*.

With three broadly defined categories (i.e., attire including jewellery, weapons, and metal vessels), this paper presents the most representative fibulas, helmets, situlas and cysts from Kvarner. It is necessary to point out the fibulas of the Osor and Baška type (*Fig. 2: 5,7*), named after eponymous sites in Kvarner. Especially interesting are helmets of the Illyrian and Negova type, as well as fragments of Composite and Negova type helmets (*Fig. 4*). Just like situlas and cysts, they represent previously unknown items in the typological spectrum of finds from the discussed area. Fragments, decorated in the specific Situla art style, and ascribed to situlas and lids of cysts, is certainly of major importance (*Fig. 5*). Consequently, Osor, after Nesactium, becomes the second site in Croatia where such

specific material culture and artistic expression were discovered. The most recent excavations are also very interesting, especially the graves on Osor, which confirm the old hypotheses and open up many new questions and insights regarding the way of life of the people of that time (*Fig. 6*). Finally, we have to mention the latest discovery in the region: the hoard from Malinica near Klana (*Fig. 7*), which is presently the largest hoard of the Iron Age Bologna-San Francesco-Šempeter type in Croatia, and which by disclosing new data on this type of technological and ritual behaviour supplements our knowledge about the past in Kvarner.

In interactions with the Alpine space, where different cultural groups of the eastern Hallstatt milieu dominated, Kvarner sustained the same economic and cultural engagement with groups from the south-eastern and central Italian mainland. The community had a special relationship with ethnically well-defined communities such as Venetians, Picenians, and even the Etruscans. However, the involvement of the Kvarner communities in social permeation with the Balkan regions was also of major significance, especially through the Iapodes in the hinterland. Further, they were included in long-distance trade networks reaching as far as ancient Macedonia and Greece via the Eastern Adriatic (i.e., the Dalmatian “highway”). All these communities, without exception, built their power on the economic and trade potential and protected, expanded it with a complex foreign policy and advanced military forces, which is proven by the ever-growing pieces of discovered military equipment. The described items, along with finds of exotic origin such as amber or glass (*Fig. 3; 6: 2–4*), are commonly interpreted as status symbols.

In close connection with the adoption of not only foreign items but also foreign protocols featuring new social dimensions, their power as symbols and values in the communication network of the “world” was recognizable in expressing the authority of the local and/or of the new elites in Kvarner.

However, material culture is not valued here exclusively from the perspective of imported goods or foreign models, exotic or luxury items, but also within a unique, recognizable production and knowledge that has been traditionally renewed since the late Bronze Age, and thus profiled in an extremely important regional industry. Not only intermediation but also production was decisive concerning natural and strategic potentials, control of communications, trade, or exchange. Kvarner was, therefore, not just a sea at the intersection of four sailing routes but also a sea that, through the synergy of different cultural and economic influences, managed to achieve exceptional perspectives of its own blended into the hearth of these diverse communities.

Martina Blečić Kavur
Univerza na Primorskem
Fakulteta za humanistične študije
Titov trg 5
SI-6000 Koper
martina.blecic.kavur@upr.si

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Razred za zgodovinske in družbene vede

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Inštitut za arheologijo

ARHEOLOŠKI VESTNIK

72
2021

ZALOŽBA
Z R C

LJUBLJANA
2021

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ISSN 0570-8966 (tiskana izdaja / printed edition)

ISSN 1581-1204 (e-izdaja / e-edition)

Založnik / Publisher

Založba ZRC

Izdajatelj / Issued by

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo,
Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Zanje / Represented by

Oto Luthar

Glavna urednica / Editor-in-chief

Sneža Tecco Hvala

Izvršna urednica / Managing editor

Andreja Dolenc Vičič

Uredniški odbor / Editorial board

Janez Dular, Jana Horvat, Zvezdana Modrijan, Marjeta Šašel
Kos, Benjamin Štular, Biba Teržan, Borut Toškan, Peter Turk,
Marko Dizdar, Paul Gleirscher, Claudio Zaccaria

Lektorji / Language editors

Terry T. Jackson, Špela Križ, Andreja Maver

Računalniška grafika /
Computer graphics

Tamara Korošec, Drago Valoh

Naslov uredništva / Address

Arheološki vestnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU,
Inštitut za arheologijo, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

E-naslov / E-mail

tecco@zrc-sazu.si, andreja.dolenc@zrc-sazu.si

Spletni naslov / Website

<https://ojs.zrc-sazu.si/av>

Tisk / Printed by

Present d. o. o., Ljubljana

Naklada / Printrun

450 izvodov / copies

DOI: <https://doi.org/10.3986/AV.72>

Natisnjeno s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije /
Published with the financial support by the Slovenian Research Agency.

©2021 avtorji/authors in/and ZRC SAZU

Vsebina

Prazgodovinske dobe

Elena LEGHISSA: <i>Kulturna in časovna umestitev poznobakrenodobne ljubljanske kulture na Dežmanovih koliščih pri Igu</i>	37
Sneža TECCO HVALA: <i>Gradišči na Sloki gori in Vinjem hribu nad Vinom na severozahodnem obrobju dolenske halštatske skupnosti</i>	53
Tina NANUT: <i>Živalske fibule zgodnjelatenske sheme: novoodkriti primerki iz delavnic svetolucijske skupine</i>	73
Adrienne C. FRIE: <i>Ženske, ovce in tekstil: družbeni pomen jagod v obliki ovnove glavice v starejši železni dobi na Slovenskem (Povzetek)</i>	110

Rimska doba

Ulrike EHMIG: <i>Razlogi za obnovo cest v luči latinskih napisov na miljnikih (Povzetek)</i>	136
--	-----

Zgodnji srednji vek

Daša PAVLOVIČ, Petra VOJAKOVIĆ, Borut TOŠKAN: <i>Cerklje ob Krki: novosti v poselitvi Dolenjske v zgodnjem srednjem veku</i>	137
--	-----

Varia

Tina BERDEN, Primož PAVLIN: <i>Grobišča pri Humku v Dobovi</i>	187
--	-----

Gabrovčev dan 2019
Znanstveni simpozij Slovenskega arheološkega društva
“Halštatske kulturne skupine na območju Slovenije”
(Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 17. januar 2019)

Biba TERŽAN: <i>Notranjsko-kraška halštatska skupina. Uvodnik in kratek oris</i>	229
Alma BAVDEK: <i>Notranjska v pozni bronasti in starejši železni dobi</i>	263
Manca OMAHEN GRUŠKOVNJAK: <i>Naselbina na Soviču nad Postojno iz bronaste in železne dobe</i>	309
Boštjan LAHARNAR, Ida MURGELJ: <i>Ulaka nad Starim trgom pri Ložu v starejši železni dobi</i>	335
Tanja VIDOJEVIĆ: <i>Gradišča vzdolž gornjega toka Reke</i>	363
Patricija BRATINA: <i>Gradišča Komenskega Krasa v starejši železni dobi</i>	377
Manca VINAZZA: <i>Naselbinska keramika starejše železne dobe na Krasu</i>	419
Biba TERŽAN, Peter TURK: <i>Železnodobni stolp na Ostrem vrhu in severne kraške zapore</i>	453
Mitja GUŠTIN, Dragan BOŽIČ: <i>Bogovom vojne. Depoji orožja starejše železne dobe v zaledju Caput Adriae</i>	479
Kristina MIHOVILIĆ: <i>Istra kroz željezno doba</i>	509
Martina BLEČIĆ KAVUR: <i>Kvarner u starijem željeznom dobu sjevernog Jadrana</i>	533

In memoriam

<i>Mirina Cvikl Zupančič (1938–2020) (Janja ŽELEZNIKAR)</i>	551
<i>Franc Poklar (1919–2021) (Nenad SMAJILA)</i>	553

Knjižne ocene in prikazi

Martin Auer, Harald Stadler (ur.): <i>Von Aguntum zum Alkuser See. Zur römischen Geschichte der Siedlungskammer Osttirol. Ager Aguntinus 1</i> , 2018 (Tina BERDEN)	555
Peter Kos: <i>Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny III. Auswertung der Fundmünzen und Studien zum Münzumschlag in Raetien im 3. und 4. Jahrhundert</i> , 2019 (Jana HORVAT)	555
Patrizia De Bernardo Stempel, Manfred Hainzmann: <i>Fontes epigraphici religionum Celticarum antiquarum I. Provincia Noricum. 1. Die Gottheiten in ihrer sprachlichen und kultischen Erscheinungsformen. 2. Die epigraphischen Testimonien</i> , 2020 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	556
Egon Wamers (ur.): <i>Der Tassilo-Liutpiric-Kelch aus dem Stift Kremsmünster. Geschichte – Archäologie – Kunst</i> , 2019 (Andrej PLETERSKI)	557

Contents

Prehistory

- Elena LEGHISSA: *Deschmann's pile-dwelling sites near Ig and the cultural-chronological attribution of the Late Copper Age Ljubljana culture* (Translation) 7
- Sneža TECCO HVALA: *Gradišče on Sloka gora and Vinji hrib above Vino on the north-western edge of the Dolenjska Hallstatt community* (Summary) 65
- Tina NANUT: *Animal fibulae of Early La Tène construction: new finds from the Sveta Lucija workshops* (Translation) 85
- Adrienne C. FRIE: *Women, Sheep, and Textiles: The social significance of ram's head beads in Early Iron Age Slovenia* 91

Roman Period

- Ulrike EHMIG: *Die Gründe von Straßenerneuerungen im Spiegel lateinischer Inschriften auf Meilensteinen* 117

Early Middle Ages

- Daša PAVLOVIČ, Petra VOJAKOVIĆ, Borut TOŠKAN: *Cerklje ob Krki: new findings on the early medieval settlement of Dolenjska* (Summary) 173

Varia

- Tina BERDEN, Primož PAVLIN: *Cemeteries at Humek in Dobova (Slovenia)* (Translation) 207

Gabrovčev dan 2019
A scientific symposium of the Slovenian Archaeological Society
“The Hallstatt Cultural Groups in Slovenia”
(Ljubljana, National Museum of Slovenia, January 17, 2019)

Biba TERŽAN: <i>The Notranjska-Kras Hallstatt group. An introduction and brief outline</i> (Translation)	251
Alma BAVDEK: <i>The Notranjska Region in the Late Bronze and Early Iron Age</i> (Translation)	289
Manca OMAHEN GRUŠKOVNJAK: <i>Bronze and Iron Age hilltop settlement on Sovič above</i> <i>Postojna (Slovenia)</i> (Summary)	326
Boštjan LAHARNAR, Ida MURGELJ: <i>Ulaka above Stari trg pri Ložu in the Early Iron Age</i> (Translation)	348
Tanja VIDOJEVIĆ: <i>Hillforts along the upper reaches of the River Reka</i> (Summary)	376
Patricija BRATINA: <i>Hillforts of the Komen Karst in the Early Iron Age</i> (Summary)	401
Manca VINAZZA: <i>Settlement pottery from the Early Iron Age in Kras</i> (Summary)	441
Biba TERŽAN, Peter TURK: <i>The Iron Age tower atop Ostri vrh and the barriers of the northern</i> <i>Kras (Karst)</i> (Translation)	471
Mitja GUŠTIN, Dragan BOŽIČ: <i>Agli dèi della guerra. Ripostigli di armi della prima età del ferro</i> <i>nell'entroterra del Caput Adriae</i> (Traduzione)	497
Kristina MIHOVILIĆ: <i>Istra in the Iron Age</i> (Summary)	525
Martina BLEČIĆ KAVUR: <i>Kvarner in the Early Iron Age of the northern Adriatic</i> (Summary)	549

In memoriam

<i>Mirina Cvikel Zupančič</i> (1938–2020) (Janja ŽELEZNIKAR)	551
<i>Franc Poklar</i> (1919–2021) (Nenad SMAJILA)	553

Book reviews

Martin Auer, Harald Stadler (eds.): <i>Von Aguntum zum Alkuser See. Zur römischen Geschichte</i> <i>der Siedlungskammer Osttirol. Ager Aguntinus 1</i> , 2018 (Tina BERDEN)	555
Peter Kos: <i>Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny III. Auswertung der Fundmünzen und</i> <i>Studien zum Münzumschlag in Raetien im 3. und 4. Jahrhundert</i> , 2019 (Jana HORVAT)	555
Patrizia De Bernardo Stempel, Manfred Hainzmann: <i>Fontes epigraphici religionum Celticarum</i> <i>antiquarum I. Provincia Noricum. 1. Die Gottheiten in ihrer sprachlichen und kultischen</i> <i>Erscheinungsformen. 2. Die epigraphischen Testimonien</i> , 2020 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	556
Egon Wamers (ed.): <i>Der Tassilo-Liutpiric-Kelch aus dem Stift Kremsmünster. Geschichte –</i> <i>Archäologie – Kunst</i> , 2019 (Andrej PLETERSKI)	557